

“Kənd” layihəsi: erkən öyrənmə icmalarına doğru

Giorgio Tamburlini – Prezident və Baş İcraçı Menecer.

<https://orcid.org/0000-0002-8843-5951>

Anduena Aluşay – Erkən yaş dövrü proqramının meneceri.

Françeska Vetsini – Proqram meneceri.

Fondazione Generali The Human

Safety Net Onlus. Milan, İtaliya.

“Village” layihəsinin dəstək qrupu və yerli əlaqələndiriciləri:

Eliza Mariya Kolombo, Milan; Roberto Kavalyere, Salerno; Fiorenzo Fantuz, Triyest; Çeyen Benvenyu, Triyest; Nikola Karaççolo, S. Kirpiano d’Aversa; Françeska Çezarini, Folinyo; Klaudiya Cioffi, Avellino; Loredana di Kristina, Sirakuz; Daniela Pes, Neapol; İren Restuçça, Turin, Françeska Rina, Kosenza; Patrisiya Sepiç, Polikoro; Mariya Karla Sivori, Cenoa.

“Kənd” layihəsi əlverişsiz şəraitdə yaşayanları keyfiyyətli erkən yaş dövrü təhsili ilə təmin edir. Qulluq göstərənlər uşaqları inkişafyönümlü fəaliyyətlərə cəlb edirlər.

Layihənin nəticələri ailələrin ev şəraitində mütaliədən, inkişafetdirici oyunlardan və musiqidən daha çox istifadə etdiklərini göstərir.

Məqaləyə istinad: Tamburlini G., Aluşay A., Vetsini F. (2021). “Kənd” layihəsi: erkən öyrənmə icmalarına doğru. “Məktəbəqədər və ibtidai təhsil”. № 1 (234), səh. 98-105

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 08.01.2021; qəbul edilib – 29.01.2021

Giriş / Introduction

“Təhsil yoxsulluğu” – öyrənmək, eksperiment aparmaq, inkişaf etmək və sərbəst şəkildə bütün qabiliyyətləri, istedadları və istəkləri reallaşdırmaq üçün imkanların məhdud olduğunu təsvir edən anlayışdır [Save the Children, İtaliya, 2014]. Bununla bağlı bütün ölkələrdə narahatlıqlar artmaqdadır [UNESCO, 2010]. “Təhsil yoxsulluğu” iqtisadi yoxsulluqla, tam olmasa da, əhəmiyyətli dərəcədə üst-üstə düşür. Bu, sosial ədalətsizliyin başlanğıcını şərtləndirən, sosial münaqişələrə və insan kapitalının itkisinə gətirib çıxaran mühüm amillərdən biridir [Marmot,

2005]. Balaca uşaqlar üçün “təhsil yoxsulluğu” böyümək və inkişafetdirici mühitdə rifahla yaşamaq imkanlarını azaldır. Bu isə o deməkdir ki, uşaqlar üçün erkən qulluq, təhsil, təhlükəsiz və həssas münasibətlər, xidmətlər və icmalar əlçatmaz olaraq qalır [Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, 2018].

Əsas hissə /Main Part

Yuxarıda təsvir edilən çağırışları aradan qaldırmaq məqsədilə bütün ölkəni əhatə edən layihə – “Un Villaggio per crescere” (“Birlikdə böyümək üçün kənd”) tətbiq edilməyə başlanılmışdır. Layihənin əsas vəzifələri ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni baxımdan şəraitətsiz sayılan məkanlarında balaca uşaqlar üçün təhsilin və digər inkişaf xidmətlərinin əlçatanlığını və keyfiyyətini təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Layihənin nəzəri əsaslarını “uşaqların ekoloji inkişafı” nəzəriyyəsi [Bronfenbrenner, 1979] təşkil edir və diqqət, kənddə yaşayan ailələrin xidmətlərlə əhatə olunması kimi, uşaqların ailələrdə səmərəli ev təhsili mühiti ilə əhatə olunmasının vacibliyinə də yönəldilir. Bu yanaşmada erkən yaş dövrü üçün öyrənmə icmasını yaratmaq məqsədilə çoxsaylı tərəfdaşları və sistemləri bir araya gətirərək, həm ailələr, həm də ailələrdə böyüyən balaca uşaqlar üçün səmərəli imkanların yaradılmasına diqqət yetirilir [Rodrigues et al., 2019]. “Kənd” layihəsi mərkəzlərində təklif olunan bütün fəaliyyətlərin ev şəraitində asanlıqla tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Fəaliyyətlər məsuliyyətli valideynlik və erkən öyrənmə strategiyalarının inkişafetdirici təsirini ciddi araşdırmalarla sübut edən maarifləndirici fəaliyyətlər arasından seçilmişdir. Tətbiq üçün təklif olunan inkişafetdirici fəaliyyətlər erkən yaş dövrü üçün nəzərdə tutulan həm ümumi xarakterli fəaliyyətləri, həm də xüsusi müdaxilələri tələb edən fəaliyyətləri əhatə edir. “Kənd” layihəsi mərkəzləri universal, məkanyönümlü yanaşmanı tətbiq edərək, fəaliyyət göstərdikləri icmalarda yaşayan hər bir ailə üçün açıqdır. Məlumatın yayılması və fəaliyyətə töhfə verilməsi məqsədilə yerli iştirakçıların layihəyə cəlb olunmasının bir necə müsbət cəhətləri vardır: yeni ictimai əlaqələr yaradılır, hər kəs tərəfindən anlaşılan icma dəyərləri formalaşır, sosial inklüziya və layihə fəaliyyətlərinin dayanıqlığı təmin edilir.

Araşdırma bazasını təşkil edən sübutlar və dəlillər – ədəbiyyat icmalı

Ümumi xarakterli müdaxilələr: qulluğun göstərilməsi və erkən öyrənmə müdaxilələri:

- Erkən yaş dövrü inkişafının yaxşılaşdırılması: ÜST qaydaları [Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, 2020].

Spesifik təmin olunma xüsusiyyətləri: mütəxəssislər tərəfindən istiqamətləndirilən valideyn və uşaq qrupları:

- Valideynlərdən ibarət qruplar üçün təlimlər: uşaqlarda doğuşdan 3 yaşadək emosional və davranış tənظیمmələri. Sistematik icmalların

“Cocharane” bazası [Barlou, 2010].

- Valideynlər üçün proqramların səmərəliliyi: Kempbellin rəylər icmalı, sosial iş təcrübələri barədə araşdırmalar [Barlou və Coen, 2017].
- Valideynlər və yeni doğulmuş uşaqlar üçün erkən yaş dövrü proqramlarının səmərəliliyi: təhlilli icmal, “Uşaq və Ailə araşdırmaları” jurnalı [Mihelik, 2017].
- Valideynlərin inancları, sərmayələr və uşaq inkişafı: geniş miqyaslı eksperimentlərin nəticələrinin təhlili. İZA Müzakirələr seriyası No.12506 [Carnerio et al, 2019].

Müdaxilənin ümumi məzmunu: İnkişafyönümlü fəaliyyətlər:

- Erkən yaş dövründə bərabərsizlik: erkən yaş dövrü inkişafında risklər və qoruyucu amillər 1–2, The Lancet [Walker et al. 2011].
- Erkən yaş dövrü inkişafının yüksəlməsi: elmdən miqyasa 1–3. The Lancet [Black et al, 2017].
- Erkən yaş dövrü uşaqları üçün qulluq sisteminin formalaşdırılması: səhiyyənin və insan kapitalının transformasiyası məqsədilə uşaqların həyatda qalması və inkişaf etməsi üçün tövsiyələr [Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, 2018].

Müdaxilənin xüsusi məzmunu: Birgə müaliə fəaliyyətləri:

- Dialoji kitab paylaşması təlimi və onun uşaqların nitq inkişafına təsiri: əlverişsiz Cənubi Afrika icmasından randomizə edilmiş nəzarətli sınaq. “Uşaq psixologiyası və psixiatriyası” jurnalı [Vally, et al., 2015].
- Əlverişsiz Cənubi Afrika icmasında kitab paylaşması üzrə randomizə edilmiş nəzarətli sınaq: qulluq göstərənə körpə arasında əlaqənin təsiri, uşağın koqnitiv və sosial-emosional inkişafının nəticələri. “Uşaq psixologiyası və psixiatriyası” jurnalı [Murray, 2016].
- Şəkilli kitab müaliəsinin uşağın nitq inkişafına müdaxiləsi: sistematik icmal və meta-təhlil. “Uşaq inkişafı” jurnalı [Doudall, 2018].
- Nitq inkişafında və uşaqların məktəbə hazırlığında valideyn–uşaq müaliəsinin rolu. Sistematik icmal və meta-təhlil. Yekun hesabat [Lau, 2019].

Musiqi fəaliyyətləri:

- Məktəblərdə kiçik uşaqlar və yeniyetmələr üçün musiqi terapiyası: sistematik baxış. “Britaniyanın musiqi terapiyası” jurnalı [Carr və Vigram, 2009].
- İnkişaf disleksiyası zamanı fonoloji biliklərin və oxu bacarıqlarının musiqi tədrisi vasitəsilə təkmilləşdirilməsi: randomizə edilmiş nəzarətli sınaq. PloS One [Flanyakko, 2015].

İnteraktiv oyun

- Uşaqların sağlamlığına oyun necə təsir edir: sistematik icmal. Arquivos de Ciencias da saude [Qomes, 2018].

“Kənd” modeli

Layihə 2018-ci ildə, İtaliyanın 10 şəhərində aşağı gəlirli insanların yaşadığı icmalarda fəaliyyətə başlamış və 10.000 – 40.000 nəfərə qədər əhalini əhatə etmişdir. Üç il ərzində 4000 ailənin layihədə əhatə olunması planlaşdırılmışdır. Layihə rəhbərliyinin dəstəyi maliyyə təminatından, təlimlərin təşkilindən, monitorinq alətlərinin verilməsindən, yerli layihə komandalınının təlimatlandırıcı materiallarla təmin edilməsindən ibarət idi. İnfrastruktur yerli səviyyədə təhsil, səhiyyə və icma xidmətləri göstərən hökumət orqanları və özəl qurumlar tərəfindən təmin edilir. Hər “Kənd”, yəni layihə mərkəzi həftədə 10 – 12 saat xidmət göstərir. Bütün fəaliyyətlər layihənin məzmunu və əhəmiyyəti, həmçinin, icmalarla səmərəli kommunikasiya üzrə təlim almış üç-dörd təhsil mütəxəssisi tərəfindən həyata keçirilir. Bütün mərkəzlərdən olan mütəxəssislər ildə iki dəfə növbəti təlimdən keçmək və öz təcrübələri ilə bölüşmək üçün bir araya toplaşirlar.

Kiçik uşaqları (6 aydan 6 yaşa qədər) olan ailə nümayəndələri layihədə ödənişsiz iştirak edirlər. Onlara qoyulan tələblər ancaq layihə fəaliyyətlərində davamlı iştirak etməkdən və uşaqları fəaliyyətə cəlb etməkdən ibarətdir. Fəaliyyətlərin məzmunu ailələrlə razılaşdırılır, uşaqların yaş və inkişaf ehtiyaclarına görə planlaşdırılır:

“Kənd” layihəsində fəaliyyətlərin məzmunu:

- Birgə oxu;
- Oyun – taktil və kiçik motorika təcrübəsi;
- Səslər və musiqi təcrübələri;
- Bağbanlıq və ekoloji şüurun formalaşması;
- Araşdırma və yerli icmalarda kəşflər;
- Yaradıcılıq və bədii ifadə;
- Texnologiyadan istifadə;
- İlk 6 ayda olan uşaqlar üçün taktil fəaliyyətlər və masaj;
- Sosial tədbirlər, bayramlar və şəbəkələşmə.

Layihə komandaları ailələri cəlb etmək, onların maraqlarını, layihədə davamlı iştirakını təmin etmək məqsədilə evlərə səfər edir, sosial medialara müraciət edir və geniş sosial əlaqələrdən istifadə edirlər. Layihədə ailə sağlamlıq mərkəzləri, poliklinikalar, uşaq reabilitasiya mərkəzləri, məktəbəqədər təhsil mərkəzləri, icmada fəaliyyət göstərən sosial xidmətlər, kilsələr və dükanlar kimi kommersiya təşkilatları da iştirak edir. Bütün iştirakçı tərəflərə vahid bir mesaj vermək, uşaqlara göstərilən qulluğun keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə layihə tərəfindən yerli səviyyədə müxtəlif sahələrdə xidmət göstərən digər qurumlarla birgə planlaşdırma fəaliyyətləri həyata keçirilir, davamlı olaraq təşkilati məsələlər, fərdi keyslər üzrə təcrübə mübadiləsi aparılır və bir neçə ixtisas üzrə təlimlər təşkil olunur. Yerli

icmalardan olan özəl və qeyri-özəl qurumların cəlb olunması gələcəkdə layihənin dayanıqlılığı üçün əsaslar qoyur. Beləliklə, icmalar layihə fəaliyyətlərinə sahiblənilir və onları qoruyub saxlamağa çalışırlar, məsələn, layihə komandası tərəfindən bütün icma üçün təşkil olunmuş yay əyləncəli tədbirlərinin birində şirniyyatlar, meyvələr yerli şirniyyat və meyvə dükənləri tərəfindən özdənışsiz olaraq verilmiş, tədbirin təşkilinə kömək edən könüllülər isə icmanın sakinlərindən ibarət olmuşdur.

Layihəyə cəlb olunmuş ailə üzvləri, xüsusilə analar bir-biri ilə tanış olur, möhkəm əlaqələr qururlar. Bu əlaqələr onların layihədən kənarında həyatlarına da təsir göstərir. Analar və digər ailə üzvləri kofe içmək və ya alış-veriş etmək üçün birlikdə çıxırlar. Təhsil işçiləri tərəfindən onlar yerli kitabxanalara istiqamətləndirilir və buradakı kitablardan müstəqil olaraq istifadə edirlər. “Kənd” layihə mərkəzləri, əsasən, az gəlirli, riskli ailələri hədəfə alaraq işləyir. Buna baxmayaraq, ailələrin sosial baxımdan müəyyən dərəcədə fərqli və qarışıq qruplarda olmasına çalışırlar. Onlar müxtəlif sosial-iqtisadi durumu olan ailələrin bir araya gəlməsinin təcrübə mübadiləsinə gətirib çıxardığını və bunun az gəlirli ailələrin kənarında qalma riskini azaltdığını düşünürlər.

Məqalə çapa hazırlanarkən COVID – 19 pandemiyası ilə əlaqədar ailələrlə işin aparılması üsullarının dəyişdirilməsi tələbatı ortaya çıxdı. İndi onlar fərdi və qrup şəklində, onlayn işləyir, əsasən, məsləhətlərlə dəstək alır və oxu materialları ilə təmin edirlər. Eyni zamanda, ehtiyac olarsa, ailələrə planşetlər, uşaq kitabları və qələmlər verilir.

“Layihə çevik ev ziyarətləri, sosial medianın istifadəsi və daha geniş icma şəbəkəsini əhatə edən strategiyalar vasitəsilə ailələrə çatdırılır, onların iştirakını təmin etməyə və maraqlarını qorumağa çalışır».

“Kənd” modeli. Əsas məqamlar:

- universal, məkanyönümlü yanaşma;
- yardıma və dəstəyə açıq, qabaqlayıcı strategiyalar;
- valideynlərin və 0–6 yaşda olan uşaqların birgə iştirakı;
- valideynlər üçün rahat məkanlar və onların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış cədvəllər;
- faktlara əsaslanan uşaq inkişaf fəaliyyətləri və həssas qulluq;
- fəaliyyətlərin təhsil mütəxəssisləri tərəfindən fasilisasiya edilməsi;
- birgə planlaşdırma, birgə təlim və eyni məkanlardan istifadə vasitəsilə sektorlararası əməkdaşlıq (təhsil, səhiyyə, kitabxanalar, sosial xidmətlər və s.);
- eyni dəyərlərin paylaşılması və davamlılığı üçün bütün icma tərəfdaşlarının cəlb olunması (dövlət qurumları, özəl qurumlar, dini qurumlar);
- müxtəlif üsullarla göstərilən təsirin qiymətləndirilməsi.

Təsirin qiymətləndirilməsi və ilkin nəticələr

Təsirin qiymətləndirilməsi layihənin məntiqi çərçivəsinə və dəyişiklik nəzəriyyəsinə əsaslanır. Qiymətləndirmədə müxtəlif üsullar vasitəsilə layihənin gözlənilən nəticələri araşdırılır: valideynlərin uşaq inkişafı haqqında, valideynlərin rolu barədə bilikləri, valideyn stressi, valideynin özünüidarəetmə bacarığı və evlərdə öyrənmə üçün yaradılmış mühitin dəyişməsi və s. Qiymətləndirmədə digər iki göstəriciyə də diqqət yetirilir: layihənin uşaq və qulluq göstərənlərə təsiri, eləcə də onun yerli icmalarda müxtəlif qurumlar, ictimaiyyət nümayəndələri arasında yaradılmış şəbəkələrin və əlaqələrin möhkəmliyinə təsiri.

On iki ay ərzində fəaliyyət göstərən 10 mərkəzdən toplanılmış ilkin məlumatlara görə, layihədə təxminən 1600 uşaq və 1400 qulluq göstərən ailə üzvü iştirak etmişdir. Bu rəqəmlər layihənin üçüncü ilində nəzərdə tutulmuş 5000 və 4000 hədəfə müvafiqdir. Bundan əlavə, yerli icma xidmətləri, vətəndaş cəmiyyəti və biznes qurumları arasında layihənin genişləndirilməsinə dair bir neçə yeni anlaşma da meydana gəlmişdir.

Ailələrə aid məlumatların ilkin təhlili valideynlərin uşaqların inkişafı ilə bağlı ehtiyacları barədə daha ətraflı məlumatlar əldə etdiklərini və özlərinin valideyn rolunu daha yaxşı anlamağa başladıklarını göstərdi. Onların, demək olar ki, hamısı evlərində mütaliə etməyə, musiqiyə qulaq asmağa, oyun oynamağa daha çox diqqət ayırmağa başlamış, həmçinin, yerli xidmətlərdən istifadə etmək və digər ailələrlə ünsiyyət qurmaqda daha inamlı olmuşlar.

Təhsil üzrə peşəkar mütəxəssislərin müşahidələri layihənin inkişafetdirici fəaliyyətlərində valideynlərin öz uşaqları ilə birlikdə iştirakının, “həssas” qulluq bacarıqlarının inkişafı üçün valideynlərin ənənəvi təlimlərindən daha səmərəli olduğunu təsdiqlədi [Karneyro, 2019]. Bu fəaliyyətlərin təhsil səviyyəsi aşağı olan ailələr üçün faydası daha yüksəkdir [Engle, 2007].

Nəticə / Conclusion

Məqalənin sonunda bunu qeyd etməliyik ki, “Kənd” layihəsi müxtəlif ehtiyacları qarşılıyır: uşaqların valideynlərlə birlikdə fəaliyyətlərə cəlb olunması sevinci, valideynlərin öz uşaqları ilə birlikdə vaxtın səmərəli keçirilməsi yollarını müəyyən etmək ehtiyacı, digər ailələrlə dostluq münasibətlərinin qurulması, bir-birinə dəstək olmaq ehtiyacı və s. Bütün icma üçün isə yerli səviyyədə mənalı və ümid verən yeniliklərin həyata keçirilməsi, ictimai birliyin möhkəmlənməsi və müxtəlif sektorlar arasında səmərəli işin mümkünlüyünə inamın yüksəldilməsi ehtiyacı mövcuddur. “Bir kənd bütövlükdə” cəlb olunduğu təqdirdə, təhsil yoxsulluğunun insanların həyat fəaliyyətinə dramatik təsirlərini azaltmaq mümkündür.

Ədəbiyyat / References

1. Barlow J. and Coren E. (2017). The effectiveness of parenting programs; a review of Campbell reviews. *Research on Social Work Practice* 28; 99-102.
2. Barlow J., Smailagic N., Ferriter., M Benett., C and Jones H. (2010). Group-based parent-training programmes for improving emotional and behavioural adjustment in children from birth to three years old. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 3; CD003680.
3. Black M., M Walker., S. P. Fernals., L.C. H Andersen., C. T. DiGirolamo., A. M. Lu. C. et al. (2017). Advancing Early Childhood Development; from Science to Scale 1-3 *The Lancet* 38; 77-118.
4. Bronfenbrenner U. (1979). *The Ecology of Human Development; Experiments by nature and design.* Cambridge MA; Harward University Press.
5. Carneiro P., Galasso E., Lopez Garcia., I Bedregal., Pand Cordero M. (2019). Parental Beliefs, investments and Child Development; Evidence from a large-scale experiment. IZA. Discussion paper No. 12506 Bonn; IZA. Discussion Paper No.12506. Bonn; IZA.
6. Carr C. E and Wigram T. (2009). Music therapy with children and adolescents in mainstream schools, a systematic review. *British Journal Of Music Therapy* 23 (1); 3-18.
7. Dowdall N., Melendez-Torres G., J. Murray., L. Gardner., F. Hartford., L. and Cooper P. J. (2019). Shared picture book reading interventions for child language development; a systematic review and meta-analysis. *Child Development*, 91 (2); e 383-99.
8. Engle P. L., Black M. M Behrman., J. R. Cabral de Mello, M. Gertler P. J. Kapiriri L. et. al (2007). Strategies to avoid the loss of developmental potential in more than 200 million children in the developing world. *The Lancet* 369 (1557); 229-42.
9. Flaunacco E., Lopez , L., Terribili, C., Montico., M ., Zoia and Schön, D. (2015). Music training increases phonological awareness and reading skills in developmental dyslexia a randomized control trial. *PloS one* 10(9); e0138715.
10. Gomes N.R., Costa Maia., E. and Van Deursen Varga, I. (2018). The benefits of play for children’s health:a systematic review. *Arquivos de Ciencias da Saude* 25(2); 47-51.
11. Law J., Charlton J., Mckean , C., Beyer, F., Fernandez-Garcia , C., Maskayekhi , A. and Rush, R.(2019). Parent-child Reading to Improve Language Development and School Readiness: A systematic review and meta-analysis (Final Report). Newcastle University.
12. Marmot M. (2005). Social determinations of health inequalities. *The Lancet* 365; 1099-104. Mihelic M., Morawska A. and Filus, A. (2017). Effects of early parenting interventions on parents and infants: a meta-analytic

- review. *Journal of Child and Family Studies* 26(6); 1507-26.
13. Murray L., De Pascalis., L.Tomlinson., M.Vally., Z.Dadoma., H.Maclachlan, B., et al. (2016). Randomized controlled trial of a book-sharing intervention in a deprived South african community: effects on carer-infant interactions, and their relation to infant cognitive and socioemotional outcome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 57(12); 1370-9.
  14. Rodrigues M.V., Kaneoko M., Bermude, C., Lombardi J., Fisher S. and Berelowitz D. (2019). Scaling up Place-based Strategies to Strengthen Community Early Childhood Systems. Spring Impact. Available at: <https://www.springimpact.org/wp-content/uploads/2019/12/Scaling-up-place-based-strategies-Dec.2019-Final-Web.pdf> (accessed May 2020).
  15. Save the Children Italia. (2014). La Lampada di Aladiiono. Rome; Save the Children Italia Onlus. Available at; <https://s3.savechildren.it/public/files/uploads/pubblicazioni/la-lampada-di-aladino.pdf> 9 accessed May 2020).
  16. UNESCO. (2010). Reaching the marginalized. EFA Global Monitoring Report 2010 Paris UNESCO\Oxford University Press. Available at; [https://unesdoc.unesco.org/ark/48223/pf00001866069](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00001866069) accessed May 2020).
  17. Vally Z., Murray L., Tomlinson M. and Cooper P. J. (2015). The impact of dialogic book-sharing training on infant language and attention; a randomized controlled trial in a deprived South african community. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 56; 865-73.
  18. Walker S. P wachs T. D. Grantham-McGregor., S. Black M.M. Nelson, C. A et, al. (2011). Inequality in early childhood; a risk and protective factors for early child development 1-2. *The Lancet* 378; 1325-53.
  19. World Health Organization, Unicef and World Bank. (2018). Nurturing Care for Early Childhood Development: A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Geneva: WHO. Available at: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272603/9789241514064-eng.pdf?ua=1> (accessed May 2020).
  20. World Health Organization. (2020). Improving Early Childhood Development: Who Guideline. Geneva: Who. Available at: <https://www.who.int/maternal-child-adolescent/child/improving-early-childhood-development/WHO-Guideline-Summary.pdf> (accessed September 2020).

Tərcümə etdi:
Yuliya Kərimova

Məqalənin Azərbaycan dilinə tərcüməsi Bernar van Lir Fondunun və Beynəlxalq Addım – Addım Assosiasiyasının (BAAA) əməkdaşlığı çərçivəsində və BAAA-nın Azərbaycandakı üzv təşkilatı olan Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzinin dəstəyi ilə həyata keçirildi.